

ДО ПИТАННЯ ПРО СПОСІБ ТВОРЕННЯ СЛІВ ТИПУ СПЕЦ, ЗАВ, РОК В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Л. І. Рудницька, Л. Ф. Щербачук

В статье рассматриваются структурные и семантические особенности слов типа спец, зав, рок; аргументируется необходимость четкого разграничения в рамках морфологического способа словообразования таких его разновидностей, как сложение (осново- и словосложение; сложносокращенные слова) и аббревиация (усечение производящей основы).

Ключевые слова: аббревиатура, аббревиация, основосложение, словосложение, сложносокращенные слова

У статті розглянуто структурні й семантичні особливості слів типу спец, зав, рок; аргументовано необхідність чіткого розрізнення в межах морфологічного способу словотворення таких його різновидів, як складання (осново- і словоскладання; складноскорочені слова) й аббревіація (усічення твірної основи)

Ключові слова: аббревіатура, аббревіація, основоскладання, словоскладання, складноскорочені слова

The article covers the structural and semantic peculiarities of such words as спец, зав, рок; gives the arguments for the necessity of drawing the firm borderline within the morphological way of wordformation between the following types of it: composition (composition of stems, composition of words); complex abbreviated words) and clipping stem.

Key words: abbreviation, composition of stems, composition of words, clipping stem

Основним засобом збагачення лексики української мови є деривація. Нові лексеми творяться по-різному, але в основному на базі вже існуючих у мові слів, що належать до широковживаного лексичного фонду.

У сучасній українській літературній мові існує дві основні класифікації способів словотворення: а) за лексико-граматичним характером словотвірної бази та словотвірних засобів (її називають традиційною); б) за видом словотвірних формантів.

Програма з сучасної української літературної мови у вищих навчальних закладах ґрунтується на принципах традиційної класифікації способів словотворення, розроблених ще в працях В.М.Троїцького. Учений вирізняв морфологічний, синтаксичний і семантичний способи утворення нових слів. Пізніше ця класифікація була вдосконалена В.В.Виноградовим, який доповнив її безсуфіксним (нульова суфіксація: *синій – синь, записувати – запис*) та морфолого-синтаксичним способами. Згодом М.М.Шанський обґрунтував наявність ще й способу аббревіації [8, с. 287-91].

У сучасній українській літературній мові в обох класифікаціях аббревіація розглядається як різновид складання (осново- і словоскладання; аббревіація) [1; 2; 3; 4; 5 та ін.]. В.О.Горпинич з цього приводу зазначає, що „ до слово- і основоскладання належить і такий спосіб творення похідних, як аббревіація... Однак аббревіація відрізняється від складання характером з'єднаних компонентів: при складанні з'єднані компоненти є повноцінними семантичними одиницями – словами або їхніми лексичними основами: *інженер-механік, зерноховище*. А при аббревіації з'єднані компоненти є найчастіше асемантичними частинами слова або окремими звуками: *райрада, метробуд...*” [1, с. 129]. Далі вчений подає класифікацію аббревіатур (складноскорочених слів): „1) ініціальні – поєднання в аббревіатуру початкових звуків або літер: *загс, ПТУ*; 2) уламкові – поєднання в аббревіатуру асемантичних частин слова: *медфак, педфак*; 3) змішані – поєднання частин слова з ініціальними звуками: *райвно, міськвно*; 4) усічено-словесні – поєднання частин слова з повноцінними словами: *заготконтора, запчастини*; 5) словоформні – поєднання частин слова з відмінковою словоформою: *завкафедрою, завскладом*; 6) комбіновані – поєднання початкової частини першого слова з кінцем другого: *мерон (малоластичний капрон)*; 7) ініціально-цифрові: *ГАЗ-24, ТУ-134...*” [1, с. 130].

Варто наголосити, що в цій класифікації відсутні аббревіатури типу *спец (спеціаліст), зав (завідувач, завідуючий), псих(психопат)* тощо. Такі скорочені іменники-аббревіатури І.І.Ковалик, О.А.Земська, Ю.О.Карпенко виділяють окремо в аббревіаційному способі [4, с. 33; 3, с. 275]. Правда, О.А.Земська додає, що вони утворилися усіченням твірної основи за аббревіаційним способом (скорочені слова). В.О.Горпинич вважає, що „ в похідних цього типу формант має всі ознаки нульової суфіксації: 1) морфологічне явище усічення твірної основи; 2) нульовий суфікс із зазначенням особи (*зам, зав*) та конкретних предметів (*лаб, маг, рок*); 3) нульове закінчення із граматичним значенням іменника чоловічого роду (2 відміна). Тому логічніше кваліфікувати їх як нульову суфіксацію” [1, с. 118].

Виникає питання, яким все ж таки способом утворилися ці слова? Мовний матеріал свідчить, що суть способу аббревіації полягає в складанні по-різному усічених основ – відповідно до чого утворюються

складноскорочені слова, тобто абрєвіатури. Але абрєвіація і складання скорочених основ – це принципово різні способи словотворення. На цьому наголошував і М.М. Шанський: „Если с помощью аббревиации сокращённые слова образуются путём простого сокращения слова или фразеологического оборота до определённого звукового комплекса на согласную, который сразу вводится в систему склоняемых существительных мужского или (очень редко) женского рода..., то аббревиатуры, то есть сложносокращённые слова, образуются посредством сложения и выступают как композиты, правда особого рода, поскольку при их образовании слагаются не полные основы, а сокращённые...” [8, с. 290].

Проаналізуємо значення термінів **абрєвіація**, **абрєвіатура**: абрєвіація – від лат. *abbrevio* – скорочую, утворення абрєвіатур (лат. *abbreviatura* – скорочене, коротке). Складання – це спосіб творення слів шляхом об'єднання в одне ціле кількох слів або основ (цілих чи скорочених): *салон-перукарня*, *інженер-економіст*, *генерал-лейтенант*, *лісостеп* (*ліс і степ*), *чорнозем* (*чорна земля*). Абрєвіація ж – це спосіб творення слів шляхом чистого усічення твірних основ. Наприклад: *спеціаліст* – *спец*, *завідувач* – *зав*, *активні члени групи* – *актив* тощо. Таким способом утворюються тільки іменники. У ролі твірної основи виступають окремі іменники або словосполучення субстантивного типу. Пор.: *університет* – *універ*, *начальник* – *нач*, *перманентна зачіска* – *перманент* тощо. Утворені іменники-абрєвіатури мають таке ж лексичне значення, що й твірні слова або словосполучення, але відрізняються від них розмовно-стилістичним забарвленням (іноді воно набуває просторічного характеру); у деяких випадках – граматичними, морфологічними ознаками (пор.: *зав і завідувач*, *завідуючий*; *супер і суперборотка* і под.). Усічені основи, як правило, закінчуються на приголосний, мають форму чоловічого роду.

У залежності від того, яка частина слова (або словосполучення) залишається, а яка скорочується, деякі дослідники виділяють три різновиди абрєвіації:

1) залишається початкова частина слова, яка обов'язково в кінці має приголосний звук чи перший компонент словосполучення, а інший компонент словосполучення скорочується: *завідувач* – *зав*, *психопат* – *псих*, *перманентна зачіска* – *перманент*;

2) залишається остання частина слова або другий компонент словосполучення, а початкова частина чи перший компонент словосполучення відкидається: *Маргарита* – *Рита*, *самоцвітне каміння* – *самоцвіти*;

3) залишаються початкова й остання частини слова, разом утворюють нове слово, а середина твірної слова відкидається: *радіостанція* – *рація*, *велосипедик* – *велик* [7, с. 137].

Іменники-абрєвіатури, утворені таким способом, можуть називати:

а) осіб за професією, посадою, званням та іншими ознаками: *зав* (*завідувач*), *зам* (*замісник*), *спец* (*спеціаліст*), *член-кор* (*член-кореспондент*);

б) конкретні предмети (неістоти) або абстрактні поняття: *баскет* (*баскетбол*), *маг* (*магнітофон*), *бад* (*бадмінтон*);

в) скорочені імена: *Рита* (*Маргарита*), *Ната* (*Наталія*), *Ліна* (*Поліна*).

Від іменників, що утворилися в українській мові усіченням твірної основи, слід відрізнити запозичені іменники з інших мовних систем в усіченому вигляді. Наприклад, *метрополітен* – *метро* (фр. *metro*); *бригантина* – *бриг* (англ. *brig*); *автомобіль* – *авто* (фр. *auto*) тощо. Процес абрєвіації в даному випадку вже відбувся в мові, з якої прийшли ці слова.

Вважається, що спосіб абрєвіації (або усічення твірної основи) – це непродуктивний спосіб словотворення в сучасній українській мові. Проте останнім часом спостерігається його активізація. Деякі вчені пояснюють таке явище впливом західноєвропейських мов, особливо англійської. На нашу думку, крім цього чинника, є ще більш впливовий – сфера вживання аналізованих лексем, а саме: розмовний стиль, у якому широко використовуються скорочені форми слів, неповні синтаксичні конструкції тощо.

Таким чином, враховуючи значення термінів **абрєвіація** та **складання**, у сучасній українській мові абрєвіатури можуть утворюватися як способом абрєвіації – за допомогою чистого усічення твірної основи без усякого складання – *спец* (*спеціаліст*), *зав* (*завідувач*, *завідуючий*), *рок* (*рок-н-рол*), *лаб* (*лабораторія*), *псих* (*психопат*) тощо, так і способом складання: а) початкових звуків або літер – *рагс* і *РАГС* (*реєстрація актів громадянського стану*), *СНІД* (*синдром набутого імунodefіциту*), *НАН* (*Національна академія наук*), *ЗАТ* (*закрите акціонерне товариство*), *УАПЦ* (*Українська автокефальна православна церква*), *СБУ* (*Служба безпеки України*), *СНД* (*Співдружність незалежних держав*), *СДПУ* (*Соціал-демократична партія України*), *внз* (*вищий навчальний заклад*) і под.; б) частини й повного слова – *культпросвітній* (*культурний і просвітній*), *райдержадміністрація* (*районна державна адміністрація*),..... в) комбіновано – *Кабмін* (*кабінет міністрів*), *КУІн* (*Комітет української інтелігенції*), *ДемПУ* (*Демократична партія України*) і под.

На наш погляд, з метою уникнення термінологічної омонімії у межах морфологічного способу словотворення, необхідно чітко розмежувати поняття складання й усічення твірної основи. Отже, термін **абрєвіація** варто закріпити лише за способом скорочення твірної основи без усякого складання.

Література:

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К., 1999. – 207 с.
2. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.
3. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М., 1973. – 304 с.
4. Ковалик І.І. Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979. – С. 5 – 56.
5. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
6. Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я.Плющ. – К., 2001.
7. Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке. К., 1978. – 152 с.
8. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М., 1968. – 311 с.
9. Ющук І.П. Українська мова. – К.: Либідь, 2003. – 640 с.

Поступила 03.03.2004 г.

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЗНАЧЕНЬ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У "СЛОВАРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ" БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Л. В. Самойлович, С. А. Кульчицька

Статья посвящена вопросам толкования значения фразеологических единиц, подобранных с помощью четырехтомного "Словаря украинского языка", составителем которого был Б.Д. Гринченко. Исследования показали, что толкования входящих в реестр словаря фразеологических единиц подаются по-разному, например – с помощью слов, словосочетаний, предложений, их взаимных комбинаций.

Ключевые слова: фразеологическая единица, толкование значения, фразеологический словарь

Статья посвящена проблемам толкования значения фразеологических единиц, подобранных из четырехтомного "Словаря украинского языка", упорядоченного которым был Б.Д. Гринченко. Исследования показывают, что в реестр словаря фразеологические единицы толкуются с помощью словосочетаний и комбинаций.

Ключевые слова: фразеологическая единица, толкование значения, фразеологический словарь

The article is devoted to the problems of interpretation of meaning of phraseological units, which are based on the material of the dictionary of ukrainian language of Borys Grinchenko. The study has shown that the author interpreted phraseological units with the help of words, word-combinations, sentences and their mutual combinations.

Key words: phraseological units, interpretation of meaning, phraseological dictionary

Актуальність. Українська фразеологія бере свій початок від лексикографічних праць кінця XVI–XVII ст. – “Лексиса” Л. Зизанія, “Лексикона” П. Беринди, “Синоніми славеноросської”, які були першими спробами фіксації фразеологічних одиниць (ФО) української мови. Згодом активніше почали видаватися словники та фольклорні збірки, у яких укладачі подавали стійкі сполучення слів із деяким лінгвістичним описом. Серед них важливо згадати К. Зіновієва, І. Котляревського, О. Павловського, І. Войцеховича, М. Закревського, М. Номиса, П. Чубинського, М. Комарова, І. Франка.

Мета. Чільне місце займає й праця українського мовознавця, перекладача, етнографа, письменника, творця першого ґрунтовного словника української мови – Бориса Дмитровича Грінченка. Відомо, що матеріали до цієї колективної праці готували представники кількох поколінь. Мовознавець О. Тараненко вказує, що вона є “вершиною українського словникарства XIX – I пол. XX ст. і займає гідне місце в ряду відомих лексикографічних праць слов'янських мов XIX і початку XX ст.” [5, с. 3].

Словник вражає жанровою різноманітністю. Він і етимологічний, і перекладний, і тлумачний, і енциклопедичний, і пареміологічний. Крім цього, фіксація надзвичайно великої кількості ФО дає право називати його ще й фразеологічним.

Б. Грінченко в словникових статтях подає значення ФО. Використано різні за структурою форми пояснення значення. Можна вирізнити такі тлумачення ФО: а) **некомбіновані**, виражені одним словом, кількома словами, словосполученням, реченням; б) **комбіновані**, виражені поєднанням двох елементів некомбінованих. Із некомбінованих способів тлумачення значення ФО автором використано такі: